

**INGLIZ TILIDAGI METAFORALARNING MADANIYATLARARO
TAFAKKURDAGI ROLI**

Samarqand chet tillari

Sultonqulova Gulzodaxon Avazjon qizi

E-mail: Gulzodaavazjonovna@gmail.com

ANNOTATSIYA: *Ushbu ish ingliz tilidagi metaforalarning madaniyatlararo tafakkurdagi rolini o'rganadi. Metaforalar tilning ajralmas qismi bo'lib, nafaqat so'zlashuvda, balki turli madaniyatlarning dunyoqarashi va qadriyat tizimini aks ettirishda ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan yondashib, metaforalarning madaniy kontseptsionalarni shakllantirish, tushunish va uzatishdagi funksiyalarini tahlil qiladi. Maqolada ingliz tilidagi umumiy metaforalar misolida ularning turli madaniyat vakillari tomonidan qanday idrok etilishi va talqin qilinishidagi farqlar ko'rsatiladi.*

Xususan, "vaqt — pul", "hayot — sayohat" kabi metaforik tushunchalarning turli madaniyatlar kontekstida qanday o'ziga xos ma'no kasb etishi ko'rib chiqiladi. Ushbu tahlil metaforalarning madaniyatlararo aloqada va tushunishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan noto'g'ri talqinlarning oldini olishda qanchalik muhimligini yoritadi. Tadqiqot natijalari madaniyatlararo muloqot samaradorligini oshirish, xorijiy tilni o'rganishda chuqurroq madaniy tushunchani rivojlantirish va tarjimashunoslik sohasida metaforik ifodalarni aniqroq yetkazish uchun muhim xulosalar beradi.

Kalit so'zlar: *metafora, kognitiv lingvistika, madaniyatlararo tafakkur, til va madaniyat, semantika, pragmatika, dunyoqarash.*

KIRISH

Til nafaqat aloqa vositasi, balki u ma'lum bir madaniyatning kollektiv ongi va dunyoqarashini o'zida mujassam etgan murakkab tizimdir. Bu tizimning eng hayratlanarli va chuqur qatlamlaridan biri metaforalardir. Metaforalar shunchaki ritorik bezak emas, balki kognitiv asbob bo'lib, bizning borliqni idrok etishimiz,



tushunishimiz va unga ma'no berishimizda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular mavhum tushunchalarni konkretlashtirishga, noma'lum narsalarni tanish atamalar orqali ifodalashga imkon beradi, shu bilan birga madaniy qadriyatlar, e'tiqodlar va tajribalarni chuqur aks ettiradi. Ayniqsa, ingliz tili global aloqa vositasi sifatida keng tarqalganligi sababli, uning metaforik tuzilmalarini madaniyatlararo kontekstda tahlil qilish juda muhimdir.

Amerikalik lingvist va faylasuf George Lakoff va Mark Johnsonning "Metaphors We Live By" (1980) asari kognitiv lingvistikada inqilob yasab, metaforalarning tilimizda va tafakkurimizda naqadar fundamental ekanligini ko'rsatib berdi. Ular metaforalarni shunchaki figuralar emas, balki kontseptual tizimimizning asosiy qismlari sifatida talqin qildilar. Ya'ni, bizning kundalik hayotimiz va unga oid tushunchalarimiz metaforalar orqali shakllangan. Masalan, "vaqt — pul" metaforasi G'arb madaniyatida vaqtga bo'lgan munosabatni, uning qadrini va uni samarali boshqarish zarurligini ifodalaydi. Ammo bu tushuncha boshqa madaniyatlarda aynan shu tarzda talqin qilinmasligi mumkin.

ASOSIY QISM

Metaforalarni o'rganish bo'yicha ilmiy adabiyotlar juda boy va xilma-xildir. Ushbu tadqiqot asosan kognitiv lingvistika doirasidagi ishlarga tayanadi. Lakoff va Johnson (1980) tomonidan ilgari surilgan kontseptual metafora nazariyasi ushbu tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi. Ularning fikricha, metaforalar tilning sirtqi qatlami emas, balki inson tafakkurining tub tuzilmalarini aks ettiradi va biz dunyoni qanday tushunishimizni belgilaydi. Ular "A B dir" shaklida ifodalangan tizimli kontseptual metaforalarni ta'kidladilar, masalan, "ARGUMENT — BU URUSH". Bu nazariya metaforalarning universal emasligini, balki madaniy jihatdan o'ziga xos bo'lishi mumkinligini tushunish uchun asos yaratadi¹.

Keyinchalik, Zoltan Kövecses (2005, 2017) kabi olimlar metaforalarning madaniy xilma-xilligini chuqur o'rgandilar. Ular metaforalarning universal kognitiv

¹ Kövecses, Zoltan — Metaphor in Culture: Universality and Variation — Cambridge: Cambridge University Press, 2021, 335 bet.



mexanizmlarga asoslangan bo'lishiga qaramay, ularning konkret ifodalari va assotsiatsiyalari madaniyatga bog'liq bo'lishini ko'rsatdilar. Masalan, g'azabni tasvirlash uchun ko'plab madaniyatlarda issiqlik metaforalari qo'llanilsa-da ("g'azab qaynab chiqdi"), uning konkret ko'rinishlari va bog'liqliklari har xil bo'lishi mumkin. Bu, metaforalarning chuqur tuzilishi universal bo'lsa-da, ularning yuzaki ifodasi va ma'no kengligi madaniy kontekstga bog'liq ekanligini anglatadi.

Adabiyotlarda metaforalarning madaniyatlararo tafakkurdagi roli bo'yicha bir qancha tadqiqotlar o'tkazilgan. Masalan, ingliz va yapon tillarida hissiyotlarni ifodalashdagi metaforik farqlar, yoki G'arb va Sharq madaniyatlarida "inson" tushunchasining metaforik konstruksiyalari kabi. Bu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hatto umumiy insoniy tajribalar ham turli madaniyatlarda turlicha metaforalar orqali tushunilishi va ifodalanishi mumkin. Bu esa madaniyatlararo muloqotda potentsial tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Ingliz tilidagi metaforalar madaniyatlararo tafakkurda muhim rol o'ynaydi, chunki ular nafaqat tilning, balki ushbu tilda so'zlashuvchi madaniyatning asosiy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiradi. Bizning tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, kontseptual metaforalar universal kognitiv asoslarga ega bo'lishiga qaramay, ularning konkret ifodalanishi, ustuvorligi va ma'no yuklamasi madaniyatga bog'liq holda sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Bu farqlar madaniyatlararo muloqotda tushunmovchiliklarga olib kelishi yoki aksincha, madaniy tushunchani chuqurlashtirishi mumkin².

Misol uchun, G'arb madaniyatlarida keng tarqalgan "VAQT – BU PUL" (TIME IS MONEY) metaforasi vaqtni qimmatbaho resurs, xarajat qilinishi, investitsiya qilinishi yoki tejash mumkin bo'lgan narsa sifatida tasavvur qiladi. Bu metafora G'arb jamiyatlarining industrializatsiya va kapitalistik iqtisodiyot bilan mustahkam bog'liqligini, samaradorlik va unumdorlikka bo'lgan e'tiborni aks ettiradi. Shu sababli, ingliz tilida "to save time" (vaqtni tejash), "to spend time"

² Kövecses, Zoltan — Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction — Oxford: Oxford University Press, 2017, 344 bet.



(vaqtni sarflash), "to waste time" (vaqtni bekorga sarflash) kabi iboralar keng tarqalgan.

Biroq, Sharq madaniyatlarida, masalan, O'zbekiston yoki Xitoyda vaqtga bo'lgan munosabat boshqacha bo'lishi mumkin. O'zbek tilida "vaqt" so'zi ko'pincha "imkoniyat" yoki "davr" ma'nosida qo'llanilib, uning pul bilan bevosita bog'liqligi kamroq ifodalanadi. Ko'proq "vaqtni qadriga yetish" kabi iboralar uchraydi, bu esa vaqtning moddiy qiymatidan ko'ra, uning hayotiy ahamiyatini, o'tkinchiligini va uni ma'naviy jihatdan to'g'ri ishlatish zarurligini ta'kidlaydi. Xitoyda esa vaqt ko'proq siklik tarzda idrok etilishi mumkin, bu esa "pul" metaforasining universal emasligini ko'rsatadi.

Ikkinchi bir muhim misol "HAYOT – BU SAYOHAT" (LIFE IS A JOURNEY) metaforasidir. Bu metafora dunyoning ko'plab madaniyatlarida mavjud bo'lib, hayotni boshlanish nuqtasidan oxirgi manzilgacha bo'lgan yo'l sifatida tasavvur qiladi. Ingliz tilida "life's journey" (hayot sayohati), "to be on the right track" (to'g'ri yo'lda bo'lmoq), "to reach a milestone" (muhim bosqichga yetish) kabi ifodalar keng qo'llaniladi. Bu metafora inson hayotining progressivligini, maqsad sari intilishni va tajribalarni orttirishni anglatadi.

Biroq, bu metaforaning ham madaniy nuance farqlari bor. Masalan, ba'zi Sharq falsafalarida "hayot" ko'proq "aylana" yoki "doira" (reinkarnatsiya yoki karmik sikllar) sifatida tushunilishi mumkin, bu esa sayohat metaforasining chiziqli progressivligidan farq qiladi. Hind falsafasida hayot sikllar ketma-ketligi sifatida ko'riladi, bu esa boshlanish va tugashga urg'u berishdan ko'ra, uzluksiz o'zgarish va qayta tug'ilish g'oyasini ilgari suradi. Bu esa "sayohat" metaforasining ma'naviy talqinini o'zgartiradi³.

Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi metaforalar nafaqat ma'lum bir madaniyatning kontseptual tizimini shakllantiradi, balki turli madaniyatlararo aloqada murakkabliklar keltirib chiqarishi ham mumkin. Metaforalarni so'zma-so'z

³ Lakoff, George; Johnson, Mark — Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought — New York: Basic Books, 1999, 624 bet.



tarjima qilish yoki ularni universal deb hisoblash, noto'g'ri tushunishlarga olib kelishi mumkin. Masalan, "Time is money" metaforasini Sharqiy madaniyat vakili uchun aynan pul bilan bog'lash, ular uchun vaqtning ma'naviy yoki ijtimoiy qadrini tushunmaslikka olib kelishi mumkin. Shu sababli, madaniyatlararo muloqotda metaforalarning kontekstual va madaniy yuklamasini tushunish muhimdir.

Bundan tashqari, bizning tadqiqotimiz shuni ta'kidlaydiki, xorijiy tilni o'rganish faqat grammatika va lug'atni o'rganishdan iborat emas. Bu tilning ortida yotgan madaniy tushunchalarni, jumladan metaforik tizimlarni o'rganishni ham talab qiladi. Metaforalarni chuqur tushunish orqali xorijiy tilni o'rganuvchilar o'zlarining muloqot samaradorligini sezilarli darajada oshirishlari va madaniyatlararo sezgirlikni rivojlantirishlari mumkin. Ushbu tadqiqot natijalari, tarjimonlar uchun ham foydali bo'lib, ular metaforalarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilishda faqat leksik ekvivalentni topishdan ko'ra, kontseptual ekvivalentlikni ta'minlashga e'tibor berishlari kerakligini ko'rsatadi.

XULOSA

Ingliz tilidagi metaforalarning madaniyatlararo tafakkurdagi roli nihoyatda murakkab va fundamental ahamiyatga ega. Ushbu maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, metaforalar shunchaki tilning bezaklari emas, balki bizning borliqni idrok etishimiz, tushunishimiz va unga ma'no berishimiz uchun zarur bo'lgan kognitiv asboblardir. George Lakoff va Mark Johnsonning kognitiv metafora nazariyasi ta'kidlaganidek, ular inson tafakkurining chuqur kontseptual tuzilmalarini aks ettiradi va shu bilan birga har bir madaniyatning o'ziga xos dunyoqarashini shakllantiradi.

Bizning "vaqt — pul" va "hayot — sayohat" kabi metaforalar misolida olib borgan tahlilimiz shuni yaqqol ko'rsatdiki, garchi ba'zi universal kognitiv asoslar mavjud bo'lsa-da, metaforalarning konkret ifodalanishi, ularning ma'no yuklamasi va assotsiatsiyalari madaniyatga qarab sezilarli darajada farq qilishi mumkin.. Xuddi shunday, "hayot — sayohat" metaforasi G'arbda chiziqli progress va individual maqsadlarga erishishni anglatadi, Sharq falsafalarida u ko'proq siklik jarayonlar, reinkarnatsiya yoki ilohiy taqdir bilan bog'liq bo'lishi mumkin.



Ushbu madaniy farqlarni tushunish madaniyatlararo muloqot samaradorligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Metaforalarni so'zma-so'z tarjima qilish yoki ularning madaniy yuklamasini e'tiborsiz qoldirish jiddiy tushunmovchiliklarga, noto'g'ri talqinlarga va hatto madaniyatlararo aloqada to'siqlarga olib kelishi mumkin.

Kelajakdagi tadqiqotlar metaforalarning madaniyatlararo uzatilishini va o'zgarishini yanada chuqurroq o'rganishi, shuningdek, turli sohalaridagi (masalan, biznes, siyosat, sog'liqni saqlash) metaforalarning madaniyatlararo ta'sirini tahlil qilishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, ingliz tilidagi metaforalarni madaniyatlararo kontekstda tushunish nafaqat lingvistik bilimlarni kengaytiradi, balki global miqyosdagi o'zaro tushunish va hurmatni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lakoff, George — Metaphors We Live By — Chicago: University of Chicago Press, 1980, 256 bet.
2. Kövecses, Zoltan — Metaphor in Culture: Universality and Variation — Cambridge: Cambridge University Press, 2021, 335 bet.
3. Kövecses, Zoltan — Language, Mind, and Culture: A Practical Introduction — Oxford: Oxford University Press, 2017, 344 bet.
4. Johnson, Mark — The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason — Chicago: University of Chicago Press, 2017, 272 bet.
5. Lakoff, George; Johnson, Mark — Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought — New York: Basic Books, 1999, 624 bet.
6. Gibbs Jr., Raymond W. — The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding — Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 527 bet.